

Moet de eed niet eens eindelijk afgeschaft worden?

Hans Ulrich Jessurun d'Oliveira¹

De eed in al zijn gedaanten blijft ons bezig houden. Wie zijn er verplicht om een eed te zweren, en wie mag het houden bij een belofte? En: wat is de vorm van de eed? Mag men alleen bij de Christelijke God Almachtig zweren of ook bij andere goden? Dat is een actueel probleem. In deze bijdrage wordt de tumultueuze ontwikkeling met betrekking tot deze vraagstukken sinds het begin van de 20ste eeuw beschreven. Niet alleen wordt vaak de hand gelicht met bestaande wetgeving, maar ook worden onnadenkend daarvan afwijkende regelingen ingevoerd. Schrijver pleit ten slotte voor afschaffing van de eed, die past niet meer in het huidige tijdsgewricht.

Twaalf jaar geleden hield Jurn de Vries² een pleidooi voor een ruimere eedspraktijk.³ Gegeven de verandering van de bevolkingssamenstelling en in aanmerking genomen de vrijheid van godsdienst diende het mogelijk gemaakt te worden dat iedereen overeenkomstig de inzichten en voorschriften van zijn godsdienst de eed aflegde. Niet alleen bij getuigeneden, maar ook bij ambtseden van allerlei slag. Hij bepleitte *'dat de overheid er goed aan doet om aanhangers van andere religies dan het christendom in de gelegenheid te stellen de eed af te leggen overeenkomstig hun godsdienstige overtuiging en hen niet te beperken tot de keus tussen de christelijke eed of de belofte'*. Daar is nog niet alles van terechtgekomen.

Het eedslandschap

Er zijn eden in soorten en mate, en talrijk zijn de definities en onderscheidingen. Uit elkaar te houden zijn in de eerste plaats de inhoud, het onderwerp van de eed, en de vorm ervan. De inhoud betreft het spreken van de waarheid (met inbegrip van de decisoire eed, die een geding beslist), de belofte om een ambt trouw te vervullen, of goed ambtenaarschap, verbondenheid aan de democrati-

sche rechtsorde, onderwerping aan eisen van de professie of organisatie etc. Zo'n eed wordt afgelegd door getuigen, koningen, ministers, Kamerleden, rechters (onpartijdigheid), advocaten (partijdigheid), artsen, notarissen, lijkschouwers, bankiers (sinds 2012), militairen, rijks-, provincie- en gemeenteambtenaren – het wemelt ervan, telkens met een eigen inhoud.⁴

Daarnaast de vorm, de tekst van de eedsformule met bijbehorende gestes. In het navolgende gaat het mij om die laatste, de eedsformule. Daarnaast bestaat de belofte, die zich in de loop van de tijd een steeds sterkere positie heeft verworven, voor sommige groepen wat eerder dan voor andere. Zo werd in 1887 in artikel 87 en 91 Grondwet de gelijkstelling van eed en belofte aan elkaar, vastgelegd voor wat betreft Kamerleden, in 1895 gevolgd voor de provinciale staten- en gemeenteraadsleden. De grondwettelijke eedsformule luidde 'zo waarlijk helpe mij God Almagtig', en de belofte 'Dat verklaar en beloof ik'. Een en ander afgelegd in handen van de koning, of diens gemachtigde, de Kamervoorzitter. Voor ministers van hetzelfde laken een pak. Deze ambtsbekleders hadden dus al vroeg de vrije keus tussen eed en belofte. Wie dicht bij het vuur zit warmt zich het meest. Intussen is de eedsformule uit de grondwet verdwenen, die is sinds 1992 onveranderd geregeld bij wet.⁵

In 1895 bepleitte het oud-liberale lid van de Eerste Kamer Van Boneval Faure, de bekende processualist, de eed over de hele linie, dus ook voor de getuigeneed, gelijk te stellen met de belofte.⁶ Die wens krijgt, zoals we zullen zien, al in 1971 zijn vervulling.

Er zijn eden in soorten en mate, en talrijk zijn de definities en onderscheidingen

Te vermelden valt nog dat de eedsaflegging verschillende gevolgen kan hebben: de eed van verbondenheid die naturalisandi moeten afleggen is constitutief, dat wil zeggen dat zij geen Nederlander worden als ze de eed (of de belofte) niet afleggen. Een getuige die niet wil zweren of beloven kan gegijzeld worden. Pleegt hij vervolgens meeneed, dan kan hij strafrechtelijk vervolgd worden. Wie een ambtseed schendt kan tuchtrechtelijke of strafrechtelijke repercussies tegemoet zien. Het Kamerlid dat weigert de eed/belofte af te leggen is niettemin Kamerlid. Hier wemelt het van de variëteiten.

Eedsformule en getuige

In deze bijdrage zal het vooral gaan over twee aspecten van de eedsformule: de verplichting om de eed af te leggen (en niet de belofte), en over de vorm van de eedsformule. Tegenwoordig zijn eed en belofte volledig aan elkaar gelijkgesteld, voor alle soorten eedsinhouden, of het nu gaat om de getuigeneed, de ambtseed, de professie-ee, de zuiveringseed of welke eed dan ook. Dat is voor wat betreft de getuigeneed lang niet altijd zo geweest. Er zijn chronologisch drie etappes in de wetgeving te onderscheiden.

De eerste gaat niet over de vraag wie verplicht is de eed (en niet de belofte) af te leggen, maar over de vorm van de eed of belofte. Een van de onduidelijkheden in de negentiende eeuw was: wat te doen met mensen die niet bij een kerkgenootschap waren aangesloten? Moesten die toch de eed zweren, of waren ze toegelaten tot de belofte? De mogelijkheid om een belofte af te leggen was eigenlijk alleen opengesteld voor degenen die bij een gezindte, kerkgenootschap, waren aangesloten die het afleggen van eden verbood, zoals de doopsgezinden. En: is gezindheid wel hetzelfde als kerkgenootschap? Ging het om een subjectief inzicht, of om een objectief gegeven zoals lidmaatschap van een kerkgenootschap? Begin twintigste eeuw moest er wetgeving komen, omdat de Hoge Raad naar aanleiding van een meeneedszaak gaten in de wetgeving had vastgesteld. Voor wie niet aangesloten was bij een kerkgenootschap bleef in het ongewisse hoe de eedsformule eruit moest zien, en dus kon niet makkelijk een veroordeling wegens meeneed volgen.⁷ Bij nader inzien brandde de minister zich niet aan het vraagstuk van de verplichting. Daarover bestond teveel onenigheid. Bleef over een regeling, niet over de verplichting,⁸ maar over de vorm waarin de eed gegoten moest worden.⁹ Minister

Regout karakteriseerde in 1911 de wet als een noodwetje, dat snel tot stand gebracht moest worden. Een geval van juridische *horror vacui*.

Belangrijk is het om vast te stellen dat uit de bewoordingen van de wet blijkt dat het niet alleen over getuigeneden gaat. Artikel 1 formuleert heel algemeen: *'Hij, die ter uitvoering van een wettelijk voorschrift mondeling een eed, belofte of bevestiging moet afleggen'* enzovoort. Dat correspondeert met artikel 2, dat bepaalt *'Indien bij wettelijk voorschrift andere uit te spreken woorden zijn vastgesteld'* enzovoort. De Eedswet 1911 werpt zich dus op als *lex generalis*, waar andere wetten als *leges speciales* inbreuk op kunnen maken. Het bestaan van afwijkende (Grond)wettelijke regelingen was natuurlijk overbekend. In overeenstemming met dit

De Eedswet 1911 werpt zich op als *lex generalis*, waar andere wetten als *leges speciales* inbreuk op kunnen maken

algemeen karakter heet de Eedswet voluit: *'Wet houdende voorziening om de bestaande onzekerheid ten aanzien van den vorm, waarin eden, beloften en bevestigingen moeten worden afgelegd.'* Kortom, er is veel voor te zeggen om de Eedswet 1911 als richtinggevend over de hele linie voor de vorm van de eden enzovoort te beschouwen, ook al had de minister in zijn overleg met het parlement vooral de getuigeneed op het oog, nu de Hoge Raad in verband met een vervolging wegens meeneed gaten had vastgesteld.¹⁰

Recent heeft ook minister Bruins Slot bij de aankondiging van de modernisering van de ambtseed voor rijksambtenaren verklaard dat 'beoogd is om binnen de huidige wettelijke kaders' tot een tekst te komen, waarbij zij voor die wettelijke kaders verwijst naar de Eedswet van 1911.¹¹ Ook naar haar inzicht geldt de Eedswet 1911 dus niet alleen voor de getuigeneed maar ook voor de ambtenareneed.

Auteurs

1. Prof. mr. H. U. Jessurun d'Oliveira is emeritus-hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en het Europees Universitair Instituut (Florence). Hij is verbonden aan Prakken d'Oliveira, Human Rights Lawyers en oud-redacteur van dit blad.

Noten

2. Jurn de Vries is een oud-politicus voor GPV en de Christen-Unie, oud-hoofdredacteur van het Nederlands Dagblad.

3. J. de Vries, 'Tijd voor een ruimere eedspraktijk. Laat ieder de eed afleggen volgens

eigen godsdienstige gezindheid', *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 2012, afl. 1, p. 5-20. Veel ontleen ik aan die bijdrage.

4. Het wil weleens misgaan. In het ressort Den Bosch werd per abuis een aantal raadsheeren-plaatsvervanger en advocaten-generaal beëdigd met het formulier niet voor rechterlijke ambtenaren, maar voor rijksambtenaren. Hadden de uitspraken die zij deden rechtskracht? Jawel, aldus de HR: ECLI:NL:HR:2022: 438: de inhoud van de verklaringen was globaal en met wat goede wil dezelfde. Het moest wel netjes over, nu met het goede formulier.

5. Wet beëdiging ministers en leden der Staten-Generaal, *Stb.* 1992, 120.

6. W.J.L. van Es, *Het eedsvraagstuk* (diss. Leiden), 1911, p. 208. Van Es beschrijft de rommelige geschiedenis van het eedsvraagstuk nog net tot en met de Eedswet van 1911.

7. HR 25 mei 1910, *W* 9000.

8. Vandaar dat een amendement van de SDAP-Kamerleden onder aanvoering van Troelstra, om mensen met bezwaren tegen de eed, bijvoorbeeld wegens het ontbreken van een godsdienstige gezindheid, tot de belofte toe te laten, geen kans maakte.

9. Wet vorm van de eed, *Stb.* 1911, 215.

10. Evenzo J. van Baars, 'Over de rechtshistorie van het eedsvraagstuk in Nederland sinds 1910', *NJB* 1969, p. 357-366, 381-391. Hij schetst uitvoerig de wetgeschiedenis. Ook het Eerste Kamerlid voor de SGP G. Holdijk, *Reformatorsch Dagblad* 14 november 2000, ziet een ruime strekking.

Anders: Rb. Haarlem 11 april 2000, 00/4038. J. Wolterbeek Muller, 'Is het eedsvraagstuk opgelost?', *NJB* 1929, p. 285-290 laat het in het midden.

11. *Kamerstukken II* 2022/23, 29362, nr. 320.

© D. Benito/Getty Images

Terug naar minister Regout. Artikel 1 sub b Eedswet 1911 bevat een multiculturele uitzondering op de christelijke eedsformule:

'tenzij hij aan zijn godsdienstige gezindheid den plicht ontleent den eed, de belofte of de bevestiging op andere wijze te doen.'

Over deze clausulering van het 'Zo waarlijk helpe mij God Almachtig' merkte de minister op dat het godsdienstig karakter van de eed nu juist meebracht dat mensen een eed zouden moeten kunnen zweren overeenkomstig de in hun godsdienst gebruikelijke vorm; pas dan zou zo'n eed het gewicht hebben dat de staat van de eed verwacht.

*'In dit verband wordt ook in het bijzonder gewezen op de eed van Mohammedanen.'*¹²

In die tijd was Nederland immers het land met de grootste islamitische bevolking ter wereld.

Opnieuw kwam de Hoge Raad met een lacune aanzetten.¹³ Nog steeds was niet duidelijk waar mensen aan toe waren die geen kerkgenootschap aanhingen, de niet-gelovigen. De wetgever was aan zet en kwam in 1916 opnieuw in actie: een tweede etappe.¹⁴

De koe van de verplichting werd bij de horens gevat. Maar deze wet was uitdrukkelijk beperkt tot de getuigeneed. Ambtseden waren immers al in 1887 met beloften gelijkgesteld. Nu werd iedereen verplicht de getuigeneed af te leggen, ook ongelovigen, behalve als iemand *'schriftelijk verklaart tegen het zweren van eden onoverkomelijke bezwaren te hebben, ontleend aan zijn opvattingen omtrent de godsdienst'*. Dan kon de ongelovige bij de gratie Gods tot de belofte worden toegelaten. Zo werden mennonieten en atheïsten bediend. Simpel melden in het getuigenbankje dat men in geen goden geloofde was dus

niet genoeg: de 'heidenen' moesten zweren bij een god waarin zij niet geloofden, en die onwaarachtigheid zal de waarheidsliefde niet bevorderd hebben. Hoofdregel was nog steeds de verplichting tot de eed, de belofte was uitzondering, en daar waren hoge horden tegen opgeworpen.

Dat het niet erg makkelijk was voor ongelovigen om tot de belofte te worden toegelaten ondervond een oud-medewerkster van het NJB, de latere hoogleraar straf- en strafprocesrecht Ties Prakken. Zij was in 1961 als studente opgeroepen om te getuigen in een proces tegen de redacteuren van het studentenblad *Propria Cures*. Die stonden terecht wegens het publiceren van een gedicht waarin grensoverschrijdend gedrag tussen een pastoor en een misdienaar uit de doeken werd gedaan. De klokkenluider werd niet vervolgd. De getuige was als 'meeloper' zonder stemrecht aanwezig geweest bij de bespreking over het plaatsen van het hekelders. Zij had haar huiswerk gedaan en beriep zich op haar opvattingen omtrent de godsdienst om de belofte af te leggen. De president wilde daar niet aan. Hij droeg haar op de eed af te leggen, de getuige weigerde halsstarrig. De zitting werd opgehouden en de president verweet dat de getuige, die volhield dat het integendeel de president was die de vertraging veroorzaakte, door haar ten onrechte niet toe te laten tot de belofte. Hij dreigde met gijzeling. Uiteindelijk ging hij door de bocht en verzocht zijn griffier het formulier tevoorschijn te halen om de schriftelijke verklaring vast te leggen. Die rommelde wat in zijn papieren, fluisterde de president iets toe, en verdween uit de zittingszaal, om na een kwartier besmuikt terug te keren met het formulier. De zitting kon eindelijk voortgang vinden. (De redacteuren werden in twee instanties vrijgesproken.)¹⁵

Volledige gelijkstelling eed en belofte

Het moeten zweren van een eed op een opperwezen waarvan men het bestaan ontkent, dat kon uiteindelijk niet

meer. De derde etappe diende zich aan. Het duurde een tijdje, maar in 1971 was het zover. Er kwam een nieuwe

Het moeten zweren van een eed op een opperwezen waarvan men het bestaan ontkent, dat kon uiteindelijk niet meer

Eedswet,¹⁶ die de Eedswet van 1916 verving, waarbij eed en belofte op één lijn werden gesteld: 'ter keuze van de betrokkene' kon de eed of de belofte worden afgelegd, zonder nadere vereisten of voorwaarden. Die gelijkstelling ging over de hele linie: in alle gevallen waarin een eed gevorderd werd, dus zowel ambtseden als getuigeneden. In de negentiende eeuw was voortdurend de gedachte geventileerd, ook door de Hoge Raad,¹⁷ dat de belofte toch minder waarborgen bood voor waarachtige verklaringen dan de eed. Nu heeft de belofte juridisch dezelfde status als de eed, ook al zullen sommigen de eed emotioneel hoger stellen, ook bij het ontbreken van een straffende godheid.

De vorm van de eedsformule: in dubbel opzicht een lappendeken

Bleef over de vraag hoe de eed naar de vorm moest worden ingekleed. Met de christelijke god in de hoofdrol, of mochten ook andere goden om bijstand worden aangeroepen? De Eedswet 1911 is daarop nog steeds van toepassing, en die laat toe dat iedereen die de eed wil zweren dat kan doen 'op andere wijze'. Dat is geen verplichting.¹⁸ Daarom hoeft een rechter ook niet na te vragen welke gezindte een getuige omhelst. Dat werkt zweren op God Almachtig ook door andersdenkenden die onbekend zijn met alternatieven in de hand, en dat is wel zo efficiënt.

Minister Piet Hein Donner opperde in 2011 dat de 'almachtige God' historisch dan wel naar de Christelijke God verwijst, maar dat dat 'niet noodzakelijkerwijs het geval hoeft te zijn. (...) Eenieder die de eed bekrachtigt met een verwijzing naar "God" kan daar zijn eigen over-

wegingen en godsbeeld bij hebben'.¹⁹ Die vlieger gaat niet op. De wetsgeschiedenissen en de rechtspraak daarop leren geheid anders: het gaat wel degelijk over de God van de christenen. Dat blijkt ook uit het eedsgebaar: de twee vingers omhoog verwijzen naar de dogma's over de dualiteit of triniteit van de christelijke god. De achterliggende gedachte, dat er niets hoefde te worden veranderd aan de vorm van de eed (voor ambtenaren bij de gemeenten en provincies) omdat 'God' naar willekeur kan worden ingevuld met eigen godsvoorstellen uit de hele wereld, daar nemen andere religies vanzelfsprekend evenmin genoegen mee als Christenen die op Allah mogen zweren met hun eigen gedachten daarbij.²⁰

En de gemeenten zien dat ook anders. Die beriepen zich op artikel 125 quinquies lid 2 Ambtenarenwet (oud) om zelf een eedsformulier vast te stellen voor hun ambtenaren. Tegenwoordig betreft het artikel 5 lid 3 Uitvoeringsbesluit Ambtenarenwet 2017, dat luidt:

'Voor zover het formulier daarin niet voorziet, heeft de ambtenaar in elk geval de mogelijkheid om de eed of de belofte af te leggen, waarbij de eed wordt bekrachtigd met de woorden "Zo waarlijk helpe mij God Almachtig"; en de belofte wordt bekrachtigd met de woorden "Dat verklaar en belof ik".'

Gemeenten kunnen hun eigen eedsformulier inzenden naar het ministerie, dat dit dan opneemt in de Bijlage van het uitvoeringsbesluit.

Zo kent de gemeente Amsterdam sinds 2006, vernieuwd in 2019, een formulier, waarin zowaar de belofte voorop staat.²¹ Na een tiental inhoudelijke beloften eindigt het formulier met: 'Dat verklaar en belof ik.' Daaraan wordt toegevoegd:

'Of eventueel een verwijzing naar godsdienst zoals: Zo waarlijk helpe mij God Almachtig. Of: Zo waarlijk helpe mij Allah de Erbarmer, de Barmhartige. Of: Zo waarlijk, als het woord van de Baghavad Gita, helpe mij Shri Krisna.'

Talrijke andere gemeenten kennen soortgelijke formules.

Als er onvoldoende documenten beschikbaar zijn mag de nieuwe inwoner van een gemeente een VOE (Verklaring onder ede) afleggen in handen van een speciaal besluit van B&W aangewezen ambtenaar burgerzaken. Voor de vorm van die VOE wordt verwezen naar de Eedswet 1911; de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken

12. Kamerstukken II 1910/11, 138, nr. 8, p. 16 (Vaststelling van eene eedsformule en van de gevallen waarin de eed kan worden vervangen door eene belofte, Memorie van Antwoord, 5 mei 1911).

13. HR 29 december 1913, W 9574.

14. Wet van 28 april 1916 tot nadere voorziening betreffende het eedsvraagstuk (Eedswet 1916), Stb. 1916, 174. Zie voor de tumultueuze, uitvoerige, theologische voorgeschiedenis ervan J. van Baars, t.a.p., p. 385 e.v.

15. Hiertoe had bijgedragen een artikel van procureur-generaal bij de Hoge Raad Langemeijer in het Tijdschrift voor Strafrecht, waarin deze had betoogd dat pornografie niet objectief te omschrijven viel, maar dat er twee categorieën personen waren die daar een neus voor hadden: rechereurs en vrouwen. De getuige, vrouw, verwees naar dit betoog en verklaarde onder belofte niets geroken te hebben. Zie voor een kort verslag van het proces mijn stuk 'Piempassage –

laatste', *Vrij Nederland* 16 maart 1963, p. 16.

16. Wet van 8 april 1971 houdende vaststelling van nadere regels met betrekking tot het afleggen van eed of belofte (Eedswet 1971), Stb. 1971, 211. Van Baars, t.a.p., hoopte in 1969 over de volledige gelijkstelling 'Moge het spoedig zijn'. Hij dacht dat daarmee alle eedsproblemen uit de wereld zouden zijn. Helaas...

17. HR 6 november 1867, W 2967.

18. HR 29 november 2002, NJ 2003, 61.

19. Kamerstukken II 2011/12, 29614, nr. 29.

20. Niettemin volgt de KNMG (2004) de ideeën van Donner bij de eed van Hippocrates: 'gekozen is voor de algemene formulering "God", waarbij studenten afhankelijk van hun geloofsovertuiging de naam van hun God in gedachten kunnen invullen.' Het is huichelachtig om het ene te zeggen en het andere te denken.

21. Ambtseed gemeenteamttenaren Amsterdam, B&W 3 juli 2019.

(NVVB) beveelt in een handreiking aan die vorm ook aan te tekenen.

Naar aanleiding van een aangenomen motie van het Kamerlid Ellian uit 2021,²² waarin gevraagd werd om in de ambtseed 'trouw aan de publieke zaak' toe te voegen, is een geheel nieuwe, moderne en begrijpelijker verklaring ontworpen, die februari 2024 in consultatie is gegeven.²³ Daarbij is niet overwogen om de christelijke eedsformule te wijzigen. Terwijl minister Bruins Slot in haar Kamerbrief²⁴ zegt de beperkte motie-Ellian te hebben aangegepen om maar meteen de hele verklaring te moderniseren, staat in de beslisnota te lezen dat de tekst van de bekrachtiging van de ambtseed ongewijzigd blijft. Die valt immers buiten het bestek van de motie. Enigszins tegenstrijdig. Waar het in feite om draait is dat men meent dat het wijzigen van de eedsformule veel tijd en wetgeving vereist, en men heeft kennelijk haast met het nieuwe jasje van de inhoud van de ambtseed/belofte.

Discrepanties

Er bestaat dus een discrepantie tussen de eed af te leggen door gekozen hoogwaardigheidsbekleders en die van rijksambtenaren: de eersten zijn gebonden aan een wettelijke formule, de tweeden hebben de vrijheid om overeenkomstig hun religie te zweren, maar krijgen die gelegenheid niet. Dat alles op papier. Minister Ter Horst in 2009:

*'Ik wijs erop dat de ambtseed heel lang niet werd afgenomen. Sinds heel kort gebeurt dat wel.'*²⁵

Mijns inziens is de formule van artikel 5 lid 3 Uitvoeringsbesluit in strijd met de Eedswet 1911, die volgens de minister van toepassing is en die immers eden volgens andere religies toestaat. Voor rijksambtenaren hoeft alleen het uitvoeringsbesluit dus aangepast te worden. Voor parlementariërs en ministers zou de wet gewijzigd moeten worden om het mogelijk te maken dat ook zij volgens hun religie mogen zweren in lijn met de Eedswet 1911. De PVV ziet ze aankomen.

De islamitische spreuk mag trouwens nog steeds wel weer uitgesproken worden bij defensie. Een Koninklijk Besluit uit 1916 bepaalt dat *'officieren, die den Mohammedaanschen godsdienst belijden den eed op islamitische wijze mogen afleggen en wel met de tekst: 'wAllahi, dat zweer ik bij Allah, den Almachtige.'*²⁶ Dat was met het oog op het KNIL²⁷ maar het KB is nog steeds van kracht.²⁸ Minister Hennis-Plasschaert verwees er in 2015 naar in antwoord op Kamervragen die suggereerden dat het zweren van militairen op Allah een verkeerde ontwikkeling was:

*'Er is geen sprake van een ontwikkeling. Bij Koninklijk besluit van 20 oktober 2016 is reeds de wijze bepaald waarop islamitische militairen bij de Nederlandse krijgsmacht de eed afleggen. Dit heeft te maken met het feit dat militairen uit (het toenmalige) Nederlands-Indië veelal moslim waren. (...) Militairen roepen het opperwezen (eed) of hun eigen geweten (belofte) in als getuige. Dat maakt dat de eed ook kan worden afgelegd door militairen die een ander geloof belijden dan het Christendom, zoals het Jodendom, de Islam en het Hindoeïsme op een wijze die voor hen bindend is.'*²⁹

De toelichting van de minister treedt ver buiten de oevers van het KB

Een merkwaardig antwoord. In de eerste plaats vanwege het ontbreken van een vindplaats van het KB in het Nederlandse Staatsblad voor een geldende Nederlandse regeling. Maar vooral omdat de toelichting van de minister ver buiten de oevers van het KB treedt. Dat gaat immers alleen over officieren, en niet over manschappen. Alleen over de landmacht, niet over andere onderdelen van de krijgsmacht, marine en luchtmacht. Ook niet over het civiele personeel van defensie, dat onder hetzelfde regime gebracht is. Voorts spreekt het KB alleen over de islam, en niet over andere godsdiensten. Het gaat in het KB om 'inlanders' en die zijn er niet meer. Voor dat alles is het KB een smalle basis. Weinigen zullen een en ander checken: het KB is vrijwel onvindbaar. Het is misschien aardig, en in elk geval verhelderend om de Toelichting van het departement van Oorlog bij het KB te lezen:

*'Nu bij Wet van 7 juni 1913 (Staatsblad No. 266) de mogelijkheid is geopend voor jongelieden, die behooren tot de inlanders en daarmede gelijkgestelde bevolking van Nederlandsch-Indië, om tot de kadettenschool en de Koninklijke Militaire Academie te worden toegelaten, is het noodig om voor hen, die den Mohammedaanschen godsdienst belijden, een formulier van eed vast te stellen, welke zal moeten worden uitgesproken bij hunne latere beëdiging als officier.'*³⁰

En tenslotte: waarom voor defensie en uitzondering gemaakt? Moet de mogelijkheid niet bestaan voor het gehele overheidsperoneel? Wat is er zo speciaal aan defensie?

Minister Donner liet indertijd buiten beschouwing dat het EHRM in een unanieme uitspraak van zijn Grote Kamer uit 1999³¹ zijn licht had laten schijnen over de verenigbaarheid van een eed op 'the Holy Gospels', af te leggen door leden van het parlement van San Marino met de in artikel 9 EVRM verankerde godsdienstvrijheid. Het vereiste was niet noodzakelijk in een democratische samenleving:

'(...) requiring the applicants to take the oath on the Gospels was tantamount to requiring two elected representatives of the people to swear allegiance to a particular religion, a requirement which is not compatible with article 9 of the Convention.'

Toegegeven dat een verwijzing naar het Evangelie nog wat duidelijker naar de christelijke godsdienst verwijst dan de polyinterpretabele almachtige God. De parlementariërs konden niet uitwijken naar de belofte; die mogelijkheid werd pas na het indienen van de klacht bij het EHRM geboden. Maar de geciteerde passage blijft mijns inziens

ook dan in stand. Uitwijken is niet genoeg in het licht van de godsdienstvrijheid.

Onbevredigend is de uitspraak van de Hoge Raad uit 1988, waarin gesteld wordt dat de getuige die niet aan de bel trekt en geen bezwaar maakt tegen de christelijke eedsformule, meined pleegt als hij vervolgens liegt.³² Naar mijn mening mag de rechter niet achterover leunen, maar moet zij aan *Rechtsmittelbelehrung* doen om de wet van 1911 tot gelding te brengen.³³ Actieve voorlichting doet recht aan de verwezenlijking van de in de wet gespecificeerde vorm van godsdienstvrijheid. Nu laat de rechtspraak het gebeuren dat mensen, niet op de hoogte van de mogelijkheid om op hun eigen manier te zweren, een eed afleggen op een vreemde god of terugvallen op de belofte. 't Hart pleit er in zijn noot voor, om, nu Nederland wordt overspoeld met andere en nieuwe godsdiensten, de uitzondering van de Eedswet te schrappen en alleen de

Dat komt er toch op neer dat andere godsdiensten als tweederangs beschouwd worden en levert directe discriminatie van godsdienst op

christelijke God almachtig over te houden. Men kan immers uitwijken naar de belofte. Donner en van der Staaij zullen het ermee eens zijn. Maar dat komt er toch op neer dat andere godsdiensten als tweederangs beschouwd worden en levert directe discriminatie van godsdienst op. Naar geldend recht is ook volgens de Hoge Raad de eed op de koran een geldige vorm.³⁴ Hoe meer geldige eden, des te meer kan meined vervolgd worden.

De verklaring van verbondenheid

Sinds 2008 is de verklaring van verbondenheid een essentieel onderdeel van de naturalisatieceremonie die regelmatig in de gemeenten wordt georganiseerd. De nieuwkomer wordt gevraagd de verklaring af te leggen dat hij de grondwettelijke orde van het Koninkrijk der Nederlanden respecteert en dat hij de plichten die het staatsburger-

schap met zich meebrengt getrouw zal vervullen. Die verklaring wordt dan, 'als u gelooft in God' (zoals de officiële toelichting luidt) bezegeld met 'Zo waarlijk helpe mij God almachtig', dan wel met 'Dat verklaar en belooft ik'. De formules zijn opgenomen in artikel 23 Rijkswet op het Nederlandschap.

Een gemiste kans. Het gaat niet om een getuigeneed. Is het dan een ambtseed? Een Kamerlid dat de eed niet aflegt blijft niettemin Kamerlid. Een ambtenaar is wel verplicht de eed/belofte af te leggen. Zo ook de naturalisandus: legt die de eed of belofte niet af dan wordt zij geen Nederlander: de eed/belofte is constitutief. Dat is wel een verschil. Maar een nieuwkomer kan niet wegens meined vervolgd worden, zoals een getuige die opzettelijk de waarheid verdraait. Het lijkt dus toch meer op een ambtseed: het staatsburgerschap dat getrouw vervuld moet worden kan gezien worden als een ambt in het staatsbestel.³⁵ Als het dan gaat om een ambtseed is niet in te zien dat andere burgers, voornamelijk die door geboorte, daarvan vrijgesteld zijn: ook zij dragen het ambt van staatsburger.

Maar terug naar de vorm van de eed. Die is onderworpen aan de Eedswet 1911. De Rijkswet op het Nederlandschap is daarop echter een *lex specialis*. Formeel is dat dik in orde: de Eedswet 1911 laat dat, zoals we zagen, uitdrukkelijk toe (artikel 2). Maar was deze afwijking wenselijk of noodzakelijk? Het was hier bij uitstek op zijn plaats geweest om ruimte te bieden om de eed 'op andere wijze' uit te brengen. Juist onder nieuwkomers bevinden zich velen met een andere godsdienstige gezindte dan de christelijke. Die zouden wel een eed willen zweren, maar moeten in de praktijk genoegen nemen met de belofte, nu zij niet in de gelegenheid gesteld zijn om de eed op hun manier uit te brengen. Een redengeving waarom niet is volstaan met de Eedswet 1911 en de deur is dichtgegooid voor een eedsaflegging op de manier van de eigen religieuze gezindte ontbreekt. Aan het grondrecht van de vrijheid van godsdienst is in de parlementaire behandeling geen woord gewijd, en dat was hier zeker op zijn plaats geweest.

Afschaffen van de eed

Het is al met al hoog tijd voor de vierde en laatste etappe. Al in 1945 schreef de invloedrijke protestantse theoloog Van Ruler (die overigens God regelmatig met een pingelende Johan Cruyff vergeleek):

'Het tegenwoordige verval van de eedspraktijk is een typisch symptoom van de ontluistering en de vermenselijking van de staat. De eed als zodanig is niet meer dan een restant van de vervlogen christelijke eeuwen

22. Kamerstukken II 2021/22, 35570, nr. 63.

23. Het gaat om Aanpassing Uitvoeringsbesluit Ambtenarenwet 2017 in verband met wijziging van ambtseedformulieren in de bijlage, internetconsultatie.nl/ambtseed/b1.

24. Kamerstukken II 2022/23, 29362, nr. 320.

25. Kamerstukken II 2009/10, 29614, nr. 17.

26. KB 20 oktober 1916, nr. 30. Nergens te vinden in het Nederlandse Staatsblad.

27. Het KB is dan ook verschenen in het *Staatsblad van Nederlandsch-Indië*, 1917, nr. 90.

28. Zie antwoord op vragen van het Tweede Kamerlid Van der Staaij door minister Ter Horst, *Aanhangsel Handelingen II 2008/09*, nr. 1104; ook in het Verslag AO, *Kamerstukken II 2009/10*, 29614, nr. 17.

29. *Aanhangsel Handelingen II 2015/16*, nr. 705.

30. Nationaal Archief, archief inventaris 2.02.14, inventarisnummer 6213, 1916 oktober 20-23.

31. EHRM 18 februari 1999, nr. 24645/94 (*Buscarini e.a./San Marino*).

32. HR 19 april 1988, *NJ 1988/140*, m.nt. 't Hart.

33. Evenzo J. Wolterbeek Muller, t.a.p. p. 287/288.

34. HR 9 april 2011,

ECLI:NL:HR:2011:BP33839.

35. Zie bijvoorbeeld H. van Gunsteren, *A Theory of Citizenship* (1998), die de burger onder meer beschouwt als de bekleder van 'a position, an office within a hierarchy.' In middeleeuwse steden was het afleggen van een eed voorwaarde voor het burgerschap: iuratus was zo synoniem voor burger. Aldus J.E. Soeharno, *The Value of the Oath*, 2020, p. 25.

Bij de eed is de inzet voorwaardelijk, afhankelijk van de steun (en strafbedreiging) door al dan niet almachtige opperwezens. De belofte is veel sterker. Hier geldt een mens een mens, een woord een woord

*in de moderne, neutrale staat. Hij is op den duur niet te handhaven, als men staatkundig de openbaring loochent.*³⁶

De tijd is gekomen om de eed af te schaffen en alleen de belofte of bevestiging over te houden. Taverne sprak in 1921 al over de discussies over het eedsvraagstuk van een 'slepde ziekte'.³⁷ Daar zijn ook een stuk of wat redenen voor aan te voeren. De godsdienstneutraliteit van de staat, die langzamerhand is uitgegroeid tot zijn seculariteit, hoort mee te brengen, dat iedereen op de manier van zijn geloofsovertuiging een door de staat gevestigde eed moet kunnen zweren. Dat is, gegeven de kleurrijke hoeveelheid religies die in ons land vertegenwoordigd zijn, moeilijk uitvoerbaar, al worden er op lokaal niveau moedige pogingen ondernomen. Bij de rechter is dat al nauwelijks te organiseren. En als dat niet kan, dan is het tijd voor knippen, en voor gelijke monniken.

Dit is dus een gemengd praktisch en theoretisch argument. Het juridische argument berust op de werking van artikel 6 Grondwet en de reikwijdte van artikel 9 EVRM; het verdrag verbiedt dat andersdenkenden gedwongen worden te zweren op symbolen van één bepaalde, voorheen vrij algemene godsdienst. In een democratie, waaraan pluralisme op tal van terreinen ook wat religie betreft inherent is, past die dwang niet. En artikel 6 lid 2 Grondwet laat beperkingen op de godsdienstvrijheid buiten de kerkdeur bij wet toe, maar alleen als het gaat om bescherming van de gezondheid, het belang van het verkeer, en de bestrijding van wanordelijkheden. Die belangen lijken me niet in het geding. Wetten die dus andersdenkenden dwingen tot het zweren van een eed op de christelijke God zijn in strijd met de Grondwet. Dat geldt bijvoorbeeld voor artikel 2 Wet beëdiging ministers en leden van de Staten-Generaal. Jit Peters:

*'De staat mag niet één godsdienst voortrekken. Dat is discriminatie.'*³⁸

Daar komt dan nog het volgende bij. De verplichting om een eed te zweren op een God die niet de jouwe is maakt die eed tot een loos gebaar. Men kan dan net zo goed zweren op zijn oude schoen, de blauwe ogen van zijn moeder, of willekeurig iets waar men niet in gelooft. Het maakt de inzet om de waarheid te spreken of om zijn ambt netjes uit te oefenen er niet betrouwbaarder en geloofwaardiger op. Men haalt de schouders op of wijkt uit naar de belofte.

En dan kan ook nog verdedigd worden dat de betrouwbaarheid van de belofte hoger is dan die van de eed, ook die op de eigen God. Bij de eed worden de hulp en bijstand ingeroepen van hogere machten. Blijft die uit, dan staat men daar, hulpeloos en zwak. Men kan het niet

helpen de eed te breken want de bijstand, waarop men geen invloed heeft, is uitgebleven. Bij de eed is dus de inzet voorwaardelijk, afhankelijk van de steun (en strafbedreiging) door al dan niet almachtige opperwezens. Om het juridisch te zeggen: de eed representeert een inspanningsverplichting.

De belofte is veel sterker. Hier geldt een mens een mens, een woord een woord. Geen slag om de arm. Men neemt zonder mitsen of maren een resultaatsverplichting op zich. En kan daarop worden aangesproken. In de rechtszaal is dat: de waarheid spreken. Liegt men opzettelijk, dan kan men een vervolging voor meened tegemoetzien. Wie een eed gezworen heeft kan onmacht of overmacht pleiten. Gaat het dus om het bevorderen van waarheidsgetrouwheid of inzet in ambtelijke en politieke functies, dan is de belofte of de bevestiging een sterkere waarborg dan de eed, ook al vrezende godsdienstige schenders straf van boven. Minister Regout, die in 1911 het afschaffen van de eed niet in het algemeen belang vond, nam de tegenovergestelde positie in:

'(...) nog steeds zullen vele getuigen, onder eede gehoord, de waarheid spreken, terwijl zij buiten eede tegen een leugen niet opzien.'

'Vele' getuigen.

Het afschaffen van de eed schept bovendien orde in de wirwar van wettelijke regelingen. Waarom is het voor rijksambtenaren, behalve bij defensie, niet mogelijk wat op provinciaal en gemeentelijk niveau wel kan? Waarom wordt de Eedswet 1911 niet gevolgd en gehandhaafd? Waar is de legitimatie voor dit onderscheid? Dat is ook een belangrijk gezichtspunt. Bovendien wordt er in de praktijk met de bonte wemeling van regelingen een loopje genomen. De godsdienstvrijheid blijft vaak buiten beeld.

Indien gewenst kan de belofte aangekleed worden met wat ritueel. Hand op het hart of op de grondwet, er is van alles te bedenken om de verklaring te verplechtigen.

Revolutionair is het voorstel om de eed af te schaffen allerminst. Al in 1808 werd dit bepleit door C.A. Härter (1750-1815).³⁹ Hij hekelde de 'Unbegreifliche Leichtsinn' waarmee eden opgelegd en gezworen werden.

'Der jetzige Zeitgeist fordert durchaus gänzliche Antiquierung dieses sonst so wirksamen Mittels vor Gericht die Wahrheit zu erforschen und zu begründen.'

De hele 19^e eeuw bleef het rommelen. A.A. de Pinto, hoofdredacteur van het door zijn broer opgerichte Weekblad voor het Recht en vice-president van de Hoge Raad pleitte al in 1873 voor opheffing van de eed.⁴⁰ De liberale minis-

ter Modderman, die de eed als een 'climax' beschouwde, wilde er niet van weten en verklaarde in de Tweede Kamer:

'Ja, men kan zeggen dat de waarheid steeds verkracht kan worden, maar alleen door de zoodanigen, die geen besef van godsdienst of zedelijkheid hebben. (...) wil men op grond van gewetensvrijheid à outrance den eed niet, dan moet men hem geheel afschaffen. Een van beide, óf aflegging op de wijze tot nu toe, óf afschaffing geheel.'

Hij moest bijna aftreden, de liberale Kamerleden waren razend.⁴¹ Geef mij dan maar gewetensvrijheid, al dan niet à outrance. Ook Van Es is voorzichtig voor het wegvallen van de eed.⁴²

In 2009 werd een motie aangenomen in de Tweede Kamer (door Christen Unie, SGP, VVD, PVV en Verdonk) om in de wet vast te leggen hoe eed en belofte voor ambtenaren bij provincie en gemeente moesten worden afgelegd (die daarin tot dan toe zelfstandig waren). Dat moest dan kennelijk de eed worden op de christelijke God. Kamerlid Van der Staay:

'Er is een wildgroei aan eedsformules ontstaan, maar wij hebben geen behoefte aan die multiculturalisering. Het staat iedereen vrij om voor de belofte in plaats van de eed te kiezen, dus niemand komt in de knel met zijn geweten.'

Hij was van mening dat de christelijke godsdienst in Nederland een streepje voor had, en dat het uit moest zijn met 'gelijkheidsreflexen' als het godsdienstige uitingen betrof. Het CDA sloot zich daarbij aan.⁴³ Over de implicaties van het grondrecht op godsdienstvrijheid werd niet gesproken.

Pragmatische geleerden kwamen in het geweer tegen het uitserveren van een waaier aan godsdienstige eden. Kortmann:

'Je kunt geen doos met twintig eden voor iemands neus zetten en hem laten kiezen.'

Dat wordt te complex, en dus moet de eed worden afgeschaft.⁴⁴ In zijn Tilburgse dissertatie uit 2014 wijst ook

H.A. Post erop, dat de staat de niet-christen op ondeugdelijke gronden rechtstreeks discrimineert. Is het toelaten van eden op grondslag van andere religies onbeheersbaar, dan dient die maar afgeschaft te worden en dan moeten we het verder doen met de belofte.⁴⁵

Kortom: tal van redenen militeren voor afschaffing van de eed en die hebben gezaghebbende stemmen gevonden.

De waarde van de eed, aldus Soeharno in zijn Amsterdamse oratie, ligt in de waarden van de eed.⁴⁶ Een mooie formule. Hij noemt op basis van een historisch

Het is tijd dat de seculiere staat stopt met het instrumentaliseren van de godsdiensten voor de eigen ondermaanse doeleinden, zeker als dat discriminatie oplevert

overzicht over bijna drie millennia drie kernwaarden die door de eeuwen heen in verschillende gedaanten gehuldigd worden: gerechtigheid, geloofwaardigheid en sociale cohesie (en uiteindelijk: waarachtigheid). Deze waarden kunnen naar mijn mening minstens zo goed gedragen worden door de belofte. Soeharno kenschetst de belofte, die hij niet behandelt, als een 'verdunde' vorm van de eed. Daarmee verzacht hij de tegenstelling tussen beide.

De afschaffing van de eed schept ook orde in de janboel van de voorgeschreven eedsvormen. Het is tijd dat de seculiere staat stopt met het instrumentaliseren van de godsdiensten voor de eigen ondermaanse doeleinden, zeker als dat discriminatie oplevert. Het kan uitstekend zonder. Zal dat binnenkort zijn beslag krijgen? Ik durf er geen eed op te zweren. Gezien de geharnaste opvattingen van demissionair minister Yeşilgöz over de scheiding van kerk en staat, geventileerd bij haar verbod tot het dragen van religieuze uitdossingen bij politie en boas, maakt het voorstel toch wel kans. •

36. A.A. van Ruler, *Recht en politiek*, 1945, p. 333.

37. Noot bij HR 23 mei 1921, *NJ* 1921, p. 595 e.v. Hij vond dat het onderzoek van de rechter naar de gezindte van de getuige tot veel prejudiciële geschillen aanleiding zou geven en tot stagnatie van de rechtsgedingen. Hij pleitte ervoor dat de getuige zelf maar moest aangeven behoefte te hebben

aan een afwijkende eed.

38. Barbara Rijlaarsdam, 'Een niet-christen mag slechts beloven', *NRC* 11 november 2009.

39. C.A. Härter, *Ueber die gänzliche Abschaffung aller Eidsschwüre vor Gericht*, 1808.

40. Voordracht voor de rechtsgeleerde sectie van het Provinciaal Utrechts Genoot-

schap van Kunsten en Wetenschappen, 18 juni 1873.

41. W.J.L. van Es, *Het eedsvraagstuk* (diss. Leiden), 1911, p. 198.

42. A.w., p. 25.

43. Lees het in noot 28 vermelde Algemeen Overleg.

44. *NRC* 9 november 2009. Ook andere staatsrechtgeleerden zoals Jit Peters, A.

Kinneking lieten zich in deze zin uit.

45. H.A. Post, *Vrijheid van Godsdienst in een democratische samenleving* (diss. Tilburg 2014), p. 294-303.

46. Jonathan E. Soeharno, *The Value of the Oath* (2020).